

Eesti regilaulude verbisemantika

Kanni Labi

Teesid: Artiklis kirjeldatakse eesti regilauludes liikumist, tajumist ja kõneakte märkivate paralleelverbide tähenduseseid ning vaadeldakse, millistele ajaloolistele tähendusmuutustele regilaulu sõnakasutus osutab. Regilaulu kategooriad on mõneti teiste piiridega kui üldkeele omad, ent nende põhialused pärinevad üldkeelest. Kui üldkeele lähisünonüümide puhul on oluline hulga ühiste semantiliste tunnuste olemasolu ja sünonüümid on ühe põhitasandi mõiste väikese tähenduserinevusega alammõisted, siis regilaulu sünonüümide puhul on enamasti tegemist põhitasandi mõistetega, mille ühine nimetaja kuulub ülatasandile. Samuti kerkib esile rida üldisemaid kategooriaid ja mõistete sisestruktuure avavaid liitkategooriaid: üldistus saavutatakse abstraktset sõnavara arendamata.

Märksõnad: eesti keel, eesti murded, keeleajalugu, lingvistika ja folkloristika suhted, regilaul, semantika

Mida kujutab endast uurimisteema, kus on ühendatud regilaulud ja semantika? Kas siin on folkloorimaterjal paljas keeleuurimise abivahend või annab keeleteaduslik vaatenurk uusi teadmisi ka folkloori olemuse kohta, sest folkloori põhivormid on keelelised? Kui Jakob Hurt hakkas rahvaluulet, omaterminiga *vanavara*, koguma, ei teinud ta seda kindlasti folkloristlikust huvist meie mõistes (folkloristikateadus on Eestis mõnevõrra noorem). Rahvuspoliitiliste eesmärkide kõrval olid tal aga lingvistilised huvid – oli ta ju ikkagi keeleteaduse doktor. 1888. aastal alustas ta oma üleskutset *Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele järgmiste lausetega:*

Minu esimene palve käib Eestikeele kohta. Üks keel saab alles siis täiesti tuttavaks ja selgeks, kui tema murdeid ehk külade ja kihelkondade kõneviisi hästi tuntakse (Hurt 1989: 45).

Murdekeele talletamiseks sobisid tema meelest kõige paremini rahvajutud, rahvalaule aga pidas ta tähtsaks kui *vanimate eesti keelevormide ainukesi dokumente* (Peegel 2006: 23). Tõesti annab regilaul kui väga pika aja jooksul

terve keelterühma kõnelejate keskel tuntud ja tunnustatud poetiline süsteem ning üldtuntud stilistiline allkeel võimaluse uurida keele ajalugu, seda kõikidel keele tasanditel. Seni on regilauludele toetunud peamiselt ajaloolise fonoloogia ja morfoloogia küsimustes. Semantika osas annavad regilaulud samuti infot ajas muutunud keelekasutuse kohta. Minu väitekirja *Eesti regilaulude verbisemantika* (Labi 2006) eesmärgiks oligi anda teatud eesti keele sõnavara osade semantika kirjeldus nii, nagu see väljendub regilaulu parallelismis, ehk siis selgitada välja semantika, keele mentaalne sõnavarasüsteem, millele võisid toetuda regilaulude loojad. Minu uurimistulemused võivad seega öelda midagi nii eesti keele kui ka regilaulužanri kujunemise kohta.

Semantika on kahtlemata lingvistika ääreala, millel on tugevaid kokku-puuteid keeleväliste tegurite – entiteetidega –, mida keeles kajastatakse. Samuti on ta seotud inimese maailmatunnetusega, sellega, kuidas ta maailma nähtusi kategoriseerib. Samas tuleb semantika kirjeldamisel arvestada ka teiste keeleliste seaduspäradega – foneetika, morfoloogia, süntaksiga. Niisiis on ehk õigustatud küsimus, kas regilaulus kasutatud sõnade valikukriteeriumid on lingvistika probleem või kuuluvad need hoopis psühholoogia, folkloristika või üldisemalt poeetika alla (kuivõrd poeetika tegeleb küsimusega, mis teeb verbaalse teate kunstiteoseks). Võiks ehk öelda, et regilaulu lausepikkuste ja pikemate tekstiühikute interpreteerimine on valdavalt folkloristika ülesanne. Väiksemate tekstiüksuste tõlgendamine on aga peale folkloristika ka lingvistika ülesanne, selle juures tuleb tunda keeleajalugu, murdeid, sugulaskeeli jne. Üks eripärasemaid keelekasutuse jooni regilaulus on just parallelismi, mõttekorduse poeetiline konventsioon öelda üht ja sama mitmel eri viisil, mis on tekkinud sõnasõnalise korduse kui lihtsama poeetilise võtte edasiarendamisel (Kuusi 1963: 135–136). Niisiis alluvad ka üksiksõnade vastastikused suhted regilaulu parallelismis nii lingvistilistele kui ka muudele seaduspäradele.

Väljaspool loomulikku suhtlust on püütud sõnatähendusi määratleda praktilisel eesmärgil: sõnaraamatute loomiseks, aga ka keele teoreetiliseks kirjeldamiseks. Erisuguste meetodite abil on keeleteadlased tegelnud jätkuvalt inimkeele sõnade *resp.* mõistete tähendusstruktuuride otsimisega. Kui igapäevast keelt kasutades toetub inimene sellistele mentaalsetele struktuuridele alateadlikult, siis nende teoreetiline kirjeldamine pole sugugi nii lihtne. Et poetiline tekst on rohkem struktureeritud kui tavakeel, sisaldades mitmel keeletasandil kunstikavatsuslikke kõla- ja tähendusseoseid, peegeldab see paremini ka mentaalseid tähendusstruktuure. Nii võtsingi eesmärgiks kirjeldada regilaulus paralleelselt kasutatud verbide tähendusseoseid ja paralleelstruktuuride kujunemise mehhanisme ning jälgida, kuidas

need on seotud keele üldiste tähendusstruktuuridega. Selle käigus tuli loomulikult arvestada, millistele keeleajaloos toimunud tähendusmuutustele regilaulu sõnakasutus osutab, kuidas mõjutab verbi semantiliselt eripärane kasutus tema süntaktilist käitumist ja missugune on nn poeetilise vabaduse osa paralleelverbide valikul. Niisiis on väitekirja laiemaks teemaks eesti keele semantika ja selle ajalooline areng regilaulude põhjal ning regilaulukeele semantika erijooned, kitsamaks aga eri tegevusvaldkondi kajastava sõnavara struktuur eesti keele eri arengujärkudel ja selle erijooned regilaulu poeetilises keeles.

Uurimuse teoreetiliseks taustaks on semantika põhiseisukohad ja regilaulu poetika uurimise tulemused. Keeleteadusliku aluse võib kokku võtta järgmiste teesidega:

- Keelemärkidel pole otseseid mitte reaalse maailma, vaid inimteadvuses esindatud mõistetega: keele tähendusstruktuur põhineb inimese mentaalsetel mõistestruktuuridel, mis organiseerivad reaalse maailma nähtusi inimese kogemuste põhjal (vt Öim 1990).
- Üksikmõisted ja mõistevaldkonnad on omavahel erisugustes seostes, moodustades mitut laadi struktuure. Mõisted seostuvad omavahel sarnasuse ja analoogia või erinevuse kaudu, hierarhiliselt, referentide loomumase kokkukuuluvuse alusel jne. Keelemärkide tähendussuhted on kas paradigmaatilised (hüponüümia-hüpernüümia, meronüümia-holonüümia, sünonüümia-antonüümia) või süntagmaatilised (kollokatsioonid)¹ (vt Karlsson 2002: 248–254; 264–267).
- Ülem- ja alammõistete hierarhias samale üldistustasandile kuuluvatel mõistetel ja neid esindavatel sõnadel on leitud mitmesuguseid sarnaseid jooni. Põhitasand on keeles kõige domineerivam, sinna kuuluvaid mõisteid väljendavad sõnad on lühikesed, sagedased ja varakult õpitavad, nende tähendusel on palju ühistunnuseid. Ühes põhitasandi kategoorias on prototüüpsemaid ja vähem prototüüpseid esindajaid, põhitasandi mõisted võimaldavad n-ö loomuliku ligipääsu maailmale. Põhitasandist üldisema, ülata-sandi mõistete funktsioon on üldistamine ja koondamine, keeleline vorm on sageli pikem või morfoloogiliselt kompleksne (võib ka keeles puududa). Ühistunnuseid on kas üks või ainult mõni, kategooria prototüüpset esindajat ei ole võimalik välja tuua. Spetsiifilisemad, alamtasandi kategooriad määratlevad referente suhteliselt täpselt, mõistetel on palju ühistunnuseid, kuid peale selle ka esilekerkivad eritunnused. Keeleline vorm on samuti morfoloogiliselt kompleksne (vt Ungerer & Schmid 1999: 98).
- Verbid on oma tähendusstruktuuride poolest noomenitest teatud määral erinevad, sest nad tähistavad asjade ja olendite protsessuaalseid suhteid, mis on ajas muutuvad. Verbidel võib eristada nt viisisuhet, eelnevus-järgne-

vussuhet, põhjuse-tagajärjesuhet (vt Leino 1993: 130; Ungerer & Schmid 1999: 98).

- Ühel mõistel või ühe sõna tähendusel on ka teatud sisestruktuur; tähendusosiste leidmine on üldistus tegelikust sõnast väljapoole (Jackendoff 2003: 334–339).

Regilaulu olemuse ning paralleelsõnade tähendusseoste osas toetun järgmistele seisukohtadele:

- Regilaulu peamisteks vormilisteks tunnusteks on alliteratsioon ja parallelism ning spetsiifiliste reeglitega värsimõõt, samuti sisu ja kujundite üldistav olemus, traditsiooniline temaatika ja viimasega seotud traditsiooniline väljendus. Regilaulu klassikaline kuju arvatakse olevat tekkinud enne läänemeresoome murrete lõplikku lahknemist, s.o rohkem kui 2000 aastat tagasi (vt Tedre 1998: 548).
- *Parallelismirühma* kuuluvad värssid on omavahel seotud seeläbi, et ühe värssi sisu (mõte, kujutluspilt) ja selle vahendina ka vorm osalt kordub, osalt varieerub teistes, *paralleelvärssides* (Metslang 1981: 50).
- *Referentsiaalselt tähistavad paralleelsõnad resp. sõnaühendid üht referenti (sünonüümia) või referentide klassi (analoogia). Denotatiivselt on need klassiloendid elementidest, millel laulik (kollektiiv) näeb mingit tähenduslikku ühisosa (arhiseemi). Nende olemus on üldistamises, samas aga ka iga üksikelemendi erijoonte nägemises, kokkukuuluvuste otsimises erilise taustal* (Metslang 1981: 75).

Eeltoodut arvestades võib välja tuua kaks peamist tööhüpoteesi: (1) regilaulude üleskirjutused on ühest küljest eesti keele semantika ajaloo allikas, sest osa värssid võib olla suhteliselt muutumatul kujul käibinud paljude sajandite jooksul, teisest küljest mentaalsete mõistestruktuuride allikas, sest poeetiline tekst on rohkem struktureeritud kui tavakeelekasutus; (2) regilaulu esmapilgul vastuoluline sõnakasutus võib olla keeleteaduslike meetodite abil põhjendatav.

Regilaulukeele vanapärasus ja kujundlikkus samas aga ka raskendavad selle uurimist – arvestada tuleb ajalisel kaugete tekstiloojate maailmapildi (s.o mõistestruktuuride) erinevust ja poeetilise teksti reeglite erinevust võrreldes neutraalse keelekasutusega. Verbid kui uurimisobjekt eristuvad noomenitest suurema polüseemilisuse poolest, sest protsessidel ei ole nii kindlaid väliseid tunnusjooni kui olenditel ja asjadel, nad on oma olemuselt hägusamad (Leino 1993: 131). Seetõttu on verbid mitmekesisema tähendusstruktuuriga, mis on ühest küljest uurimist raskendab, teisest küljest pakub huvitavaid väljakutseid.

Uurimuses kasutatud analüüsiüksused, töönimetusega *paralleelverbid*, on paralleelsetes värssides kasutatud verbid, mille tähendus on paralleelimirühmas käsitletav samana ja mis on omavahel tähenduse poolest vabalt vahetatavad. Paralleelverbid esinevad kas üht ja sama situatsiooni kirjeldavates (sünonüümia)paralleelimirühmades, nt *ärge kurjast kiigutage, õelast ei õetsutage, vihasest ei veeretage* (H I 1, 68 (31) < Kadrina khk – Kaarel Kleinmann (1888)), või ühe ja sama protsessitüübiga seostatavaid eri situatsioone kirjeldavates (analoogia)paralleelimirühmades, nt *kibu nuttis nuustikuda, ahi alguda palukse* (H I 1, 70 (18) < Kadrina khk – Kaarel Kleinmann (1888)) ja *silmist kukub põskideie, põskist viereb põvvejanna* (H II 1, 225 (329) < Jõhvi khk, Kohtla k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Liisu Riimal, 72 a (1888)). Piir paralleelverbide ja erisuguste tegevuste loetelu kirjeldavate verbide vahel ei ole selge, nagu pole selge ka sünonüümia- ja analoogiaprintsiibil reastatud noomenite piir, nt *külap pühin põlledani, äigan kuueõlmalani* (H I 1, 308 (5) < Kuusalu khk, Kõnnu v – Kaaja Kruusimägi, üle 75 a (1888)). Vabalt vahetatavad ei ole verbid, mis on mingi tähendusnäansi tõttu seotud just vastavas värssis kasutatud noomeniga, nt seoses söömise ja joomisega nimetatakse vastavates värssides sageli ka mingeid sööke ja jookke. Samas võib just seos noomenitega anda verbidele paralleelsuse tunnuse (*ei olnd vetta mind vihelda, lobjakast ei loputada* (H II 13, 39 (8) < Koeru khk, Väinjärve v – Villem Wiitmann (1888)), kus nii vihtlemine kui ka loputamine märgivad pesemist).

Analüüsimaterjali valik eeldas esmalt valikkorpuse koostamist, mis sisaldaks analüüsiks optimaalset hulka regilaule Eesti eri aladelt. Seejuures eelistasin suuremaid laulukogumeid kas ühelt esitajalt või ühelt kogujalt (eeldusel, et üks koguja saatis tavaliselt erisuguseid laule, mitme koguja väiksemad saadetised võisid aga olla suhteliselt sarnased). Saadud korpus sisaldab 85 098 värssi Jakob Hurda rahvaluulekogudest, mis on aastatel 1860–1903 üles kirjutatud Eesti 56 kihelkonnast. Teiseks etapiks oli tekstikorpusest paralleelverbe sisaldavate värsirühmade leidmine ja nende sortimine kirjeldatava tegevuse alusel, kolmandaks analüüsitavate valdkondade valik. Sõelale jäänud liikumine, taju ja kõneaktid eristuvad mitmetest teistest tegevusvaldkondadest rohke ja mitmekesise kajastatuse poolest regilaulus, samuti suhteliselt ühese piiritletavusega: liikumine on neist ulatuslikem ja ühtlasi ähmasemate piiridega, teised kaks valdkonda kompaktsemad. Olles paljudest teistest mõistevaldkondadest mitmetasandilise hierarhilise struktuuriga (vt Pajunen 2001: 441), ent ülesehituselt üksteisest oluliselt erinevad, on need valdkonnad pakkunud erisuguseid strateegiaid paralleelverbide kasutamiseks, seega esindab valitud analüüsimaterjal regilaulude sõnakasutust mitmest üksteist täiendavast küljest. Paralleelverbide analüüs

osutab, et peamised erisused eri tegevusvaldkondade tähendusstruktuuris on põhjustatud keelekasutaja kui indiviidi positsioonist kirjeldatava ümbruse suhtes ja vastandusest inimlik–mitteinimlik. Nendest aspektidest lähtuvalt on liikumise, tajumise ja kõneaktide valdkond üksteisest oluliselt erinevad.

Liikumine

Enamasti kirjeldavad paralleelvärsid mõistehierarhia põhitasandile kuuluvat liikumist (tulemist, minemist, käimist, sõitmist, jooksmist jm), selleks kasutatud verbid võivad aga olla valitud ka üldisemast kategooriast või kuuluda konkreetsemale, alamtasandile (*vantsima, sörkima, komberdama* jne). Liikumist märkivatele paralleelverbidetele on omane üldiselt just spetsiifilise liikumisviisi tähenduse neutraliseerumine konkreetsetes kontekstis, nt *saad sina sinne saane'este / sinna õvveje ujuneste* (H II 1, 529 (698) < Iisaku khk, Kurtna v, Sootaga k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Liisu Põdrum, 72 a (1888)), kus tegemist ei ole ujumisega selle konkreetsetes tähenduses) – spetsiifilise tähendusega verbid ei ole regilaulus alati seotud liikumise ühe kindla alavaldkonnaga. Kui jagada liikumisverbide tähendus kaheks osaks, liikumiseks ja seda täpsustavateks tunnusteks, on esimene parallelismis alati aktuaalne, teine aga ei pruugi olla, kusjuures stabiilsem on lähte- ja sihtpunkti ning deiktalise² liikumissuuna tähendus (nt verbid *tulema, minema, lahkuma, põgenema*). Tähenduslikult eraldiseisev liikumise alavaldkond on vaid asendimuutus, mille tähistamiseks on sageli vajalikud iseseisvad väljendusvahendid, nt *kurva üks istõ istebnille / kurva üks paigale panehtu / kurva siin istelee käänehtü* (H I 10, 521 (6) < Vastseliina khk – Karl Fluss < Zilli Paatso (1898)); *tõuse siis üles üidemata, / karga üles karjumata* (H II 41, 629 (31) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik (kogutud 1884, saadetud 1889), kus asendimuutus ja asukohamuutus moodustavad kumbki eraldiseisva kategooria, kuigi neid ühendab tunnusjoon liikumine. Harvemini antakse teatud eripärast liikumisviisi edasi deskriptiivsete verbidega, nt *mina perra tillerdenna, / tillerdenna, tollerdenna* (H II 44, 522 (34) < Otepää khk, Nuustaku al – Villem Vaher (1891)).

Liikumise alavaldkondade ja vastavate verbide jaotumist regilaulus näitlikustavad kolmes liikumise põhivaldkonnas sagedamini kasutatud verbid (vt tabel 1).

Kõige laiemal kasutusala on verbid *astuma, veerema* ja *jooksma*, mis kodeerivad liikumise aktiivala (jalad, ümmargune pind) ja kiirust – need on tunnused, mis on parallelismis kergesti kõrvalejäetavad. Huvitav nähtus on verb *kalduma*, mille kasutus tähenduses 'tulema' ja 'minema' on Lõuna-Eesti

Tabel 1. Kolmes liikumise põhitähenduses sagedaimini kasutatud verbid

Kasutatud verb	Liikumise alavaldkond		
	'tulema'	'minema'	'käima'
astuma	+	+	+
jooksma	+	+	+
jõudma	+		
kalduma	+	+	
kargama	+	+	
kõndima		+	+
käima			+
laskma	+	+	
liikuma			+
minema		+	
marssima			+
saama	+	+	
sõitma	+		+
tulema	+		
ujuma		+	
veerema	+	+	+

lauludes ülimalt levinud, mujal leidis seda vaid ühes Kolga-Jaani laulus, kus see võib olla Lõuna-Eesti mõju: *kuulis ta pühad tuleva, / kallid ajad kalduvada* (H, Kolga-Jaani III, 214 (200) < Kolga-Jaani khk, Kiriku v, Kasari t – Jaan Bergmann < Ann Kaur, s 1824 (1878)).³ *Eesti murrete sõnaraamatu* (EMS) järgi on sõna *kalduma* levinud kogu Eestis, kuid mitte selles tähenduses mis regilauludes. *Võro-eesti sõnaraamat* (Jüvä 2002) toob küll *kalduma* teise tähendusena 'minema, suunduma', ent näitega regilaulust *säält ma kaldu kodo poolõ*, ning koostaja sõnul argikeelest sellist kasutust ei leia.

Verbi *kõndima* kasutus tähendustes 'käima' ja 'minema' vastab ka *Eesti keele mõistelise sõnaraamatu* (Saareste 1958–1979) andmetele. Verbi *sõitma*

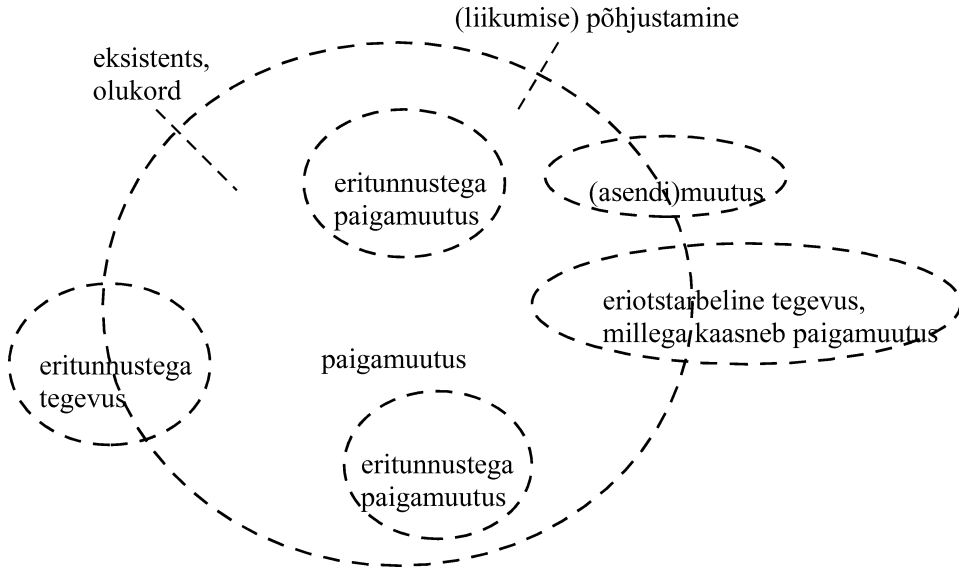
kasutamise korral tulemise tähenduses võib olla küsimuse all tõepoolest sõites tulemine, kuid see pole kontekstis esile tõstetud: *jo tulen emale käima, / veeren käima vendadelle, / sõidan käima sõtsedelle* (H II 56, 305 (5) < Põltsamaa khk, Vana-Põltsamaa v – Eduard Johannes Öunapuu < Ann Kukk (1895)); haruldasem kasutus tähenduses ‘minema’ võib olla juhuslik, tingitud analüüsitava materjali suhtelisest piiratudusest. Kui verbi *sõitma* üldisemaks või varasemaks tähenduseks pidada ‘kiiresti liikuma’ (Häkkinen 2004: 1175), millest kitsendus suunas ‘(inimesest kiirema) vahendi abil liikuma’ on igati põhjendatav, ei tekita selle kasutamine vahendita liikumise tähenduses vastuolu. Juhuslik võib olla ka verbi *ujuma* ülekaal tähenduses ‘minema’, näiteid leidub siiski kõigist kolmest põhitähendusest.

Markeeritud deiktalise suunaga liikumise puhul kasutatakse niisiis enam-vähem ühesuguseid verbe, välja arvatud selle põhitähendusi kandvad sõnad *minema* ja *tulema*, mis on vastastikku vahetatavad üliharva – sellega kaasneb üldiselt ka vaatepunkti teatud vahetumine eri värssides: *ära tõrgu tullesanna, / kalju kaasa mennessanna* (H II 1, 220 (323) < Jõhvi khk, Kohtla k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Liisu Riimal, 72 a (1888)); *nüüd o kohus kodu minna / ja o õigus õhtal’ tulla* (H II 20, 98 (65) < Pärnu khk, Sauga v – Elisabeth Aspe (1889)). Üldiselt võib sellist kasutust seletada siiski kontrastivõttega või vastandite kui teineteist täiendavate sõnade kerge seostumisega keelekasutuses. Teised verbid, mida on rohkem kasutatud just kindla suunaga liikumise kirjeldamisel, on *kalduma, kargama, laskma* ja *saama*,⁴ ning nende tähenduses võib tõesti eristada teatud suunatuse tunnust.

Liikumine kui teatud liiki muutus on omane kõigile maailma entiteetidele, inimlik ja mitteinimlik on siin üheväärsed. Just inimlikku sfääri puudutavad aga parallelismis esile kerkivad seosed liikumise ja teiste valdkondade vahel, mis on seotud liikumise teatud spetsiifiliste funktsioonidega. Siit ilmneb liikumise deiktalise suuna ja funktsiooni seos: deiktiliselt määratud suunaga liikumise eesmärk ongi konkreetselt kusagile jõudmine või kuskilt lahkumine, millega võivad liituda teatud kindlad lisaseosed (analüüsimaterjalis näiteks meheleminemine-naisekstulemine) ning laiendused väljapoole füüsilise liikumise sfääri (sel juhul on tegemist mingisse olekusse jõudmise või sellest lahkumisega, nt *ju puna minust pugunud / ju valge minust vajunud* (H II 15, 587 (85) < Harju-Jaani khk, Anija v – Mihkel Neumann < Mari Kivi (1889)). Kui aga liikumine toimub mitmes suunas vaheldumisi, on see enamasti seotud mingi muu eesmärgiga kui asukohamuutus: analüüsimaterjalis esindavad seda seosed käimise ja otsimise, nt *otsin läbi oma valla, / käüsin läbi kihelkonna, / aasin läbi Harju valla, / sõitsin läbi Suome valla* (H II 41, 659 (60) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik

(kogutud 1884, saadetud 1889), ning käimise ja kerjamise vahel, nt *küll te küüde kümme külla / sandit sada tareläve* (H, Põlva 3, 18 (12) < Põlva khk, Väimela v – Peeter Väiso < Sohvi Väiso (1877)), samuti teatud lõbustuslikud liikumise vormid, nagu tantsimine ja kiikumine, nt *et sa üks tantsi tammökene, / kõnni olökõrrökene, / veerü vitsaladvakene* (H, Jagomann, 54 (25) < Räpina khk, Kõnnu k – Jakob Jagomann < Okse Tanilowitz, 52 a (1877)) ja *käi kiige käskimete, / õl’lu hälli üs’kämete* (H II 43, 58 (68) < Helme khk, Koorküla v – K. Ruut < Eeva Krotnik, 60 a (1892)).

Liikumise valdkonna kokkupuuted teiste tegevusvaldkondadega on seotud sarnasuse või külgnevusega. Mingite deskriptiivtunnustega tegevust võidakse nimetada ühe ja sama verbiga, selle konkreetset iseloomu esile toomata: sõnale *vaperdama* tuuakse *Idamurde sõnastikus* (Pall 1994) tähenduseks ‘hoolega tegema’, nt *kellele sa vaperdad neid sukki* (Iisaku khk), Eesti Keele Instituudi murdearhiivi materjalides ‘kiirelt tegema’: *see mees vaperdab küll seda tegemist* (Tarvastu khk); regilaulu näites on aga selge tähendus liikumine, ühiseks tunnuseks võib pidada kiirust: *hüppa, Ello, karga, Kaie / vaperda, vana Marida* (H II 4, 543 (10) < Kodavere khk, Alatskivi v – Mihkel Koik & Johannes Härms < Kadri Kriit (1887)). Liikumine on küll väga lai ja mitmekesine tähendusvaldkond, ent seda võib omakorda vaadelda veelgi laiemate nähtuste alaliigina. Nii on liikumine teatud muutus, samuti nagu kadumine: *ära pean mina minema! / ära pean, kallis, kaduma!* (H II 50, 277 (1) < Torma khk – Eduard Johannes Õunapuu (1894)). Teisalt on liikumine eksistentsi vorm, kusjuures paigalolekuga võrreldes esiletungiv, kergemini märgatav (vt nt Leino 2002: 564): *mõtli mure muile minna, / hoole tööistele olevet, / kahju muile kargaveta* (H II 50, 816 (95) < Äksi khk, Saadjärve v – Paul Sepp < (?) Maret Koorits, 76 a (1894)). Teistlaadi, põhjuse-tagajärje suhe on liikumise ja selle põhjustamise, kausatsiooni vahel. Mõned kausatiivsed verbid (*laskma, ajama, heitma* jne) on ühe tähendusvariandina liikumise omandanud ka üldkeeles (EKSSi näited: *päev läbi lasksime kauplusi mööda; ükski auto ei peatunud, kõik ajasid mööda.*) Kui kausatiivsetel liikumisverbidel on tavakasutuses kohustuslikuks laiendiks sihitis (Pajunen 2001: 226–231), siis omajõulise liikumise funktsioonis neil see sageli puudub: *kõik’ juuskva juussilõ / kõik pandva pakõlilõ* (H II 5, 390 (35) < Sangaste khk – Joosep Hurt < Mari Kirschbaum (Jukatsi Mari), u 35 a (1877)); *eitak’ ärä une reele / laotak’ rõõmu rate’elle* (H II 23, 568 (41) < Karksi khk, Polli v – Margus Kõeva < Kadri Sarv, 67 a (1890)); *ei pole lasnud laisass minna, / veduännasse vedada* (H II 2, 193 (299) < Karuse khk, Matsalu m, Petaaluse k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Liisu Krebs, 65 a (1889)). Kui kausatiivsed liikumisverbid esinevad koos objektiga, siis märgitaksegi sellega mingit kehaosa või liikujat tervikuna: *ära tööse tõllastagi / suada jalga suanistagi*

Joonis 1.

(H II 4, 558 (25) < Kodavere khk, Alatskivi v – Mihkel Koik & Johannes Härms < Kadri Kriit (1887)); **laskis ennast laevudese**, / **paiskas ennast puatidese** (H II 6, 564 (168) < Muhu khk – Gustav Seen < Kadri Veerendel, 78 a (1890)); **püüa ennast pühakotta**, / **lase ennast laulukambri**, / **tungi ennast torni alla** (H I 1, 324 (11) < Jõelähtme khk – H. Redlich (1888)). Viimastest näitest paistab ühtlasi, et ka mittekasutiivsed liikumisverbid (*tungima*) võivad enda külge haakida objekti, kui nad esinevad paralleelselt kasutiivsete liikumisverbidega.

Seega võib öelda, et kõigis liikumist märkivate paralleelverbide tähendustes sisaldub teatud liikumiselement: tinglikult võib seda leida ka eksistentsiaalverbist *olema*, kuivõrd inimkogemuse seisukohalt sisaldab eksistents üldjuhul ka mingit laadi liikumist.

Taju

Tajuväljendite uurimisel (vt Sutrop 2002; Viberg 2001) on leitud, et vastavate verbide tulemise järjekord keelde on korrelatsioonis tajuliikide arenguloolise vanusega: nn kõrgemate meelte tegevuseks tekib keeles spetsiaalne sõna varem. Enamikus keeltes on olemas nägemist ja kuulmist märkivad põhitasandi verbid, kolmandana tuleb kompimisaistinguid märkiv verb. Otsesel

kontakti põhinevaid aistinguid väljendatakse aga sageli ühe verbitüvega, enamasti *tundma*-verbiga (nagu ka eesti keeles: *tundma lõhna, maitset*). Tajuverbe on võimalik jaotada kahel alusel, kas tajuliigi järgi nägemis-, kuulmis-, kompimis-, maitsmis- ja haistmisaistinguid väljendavateks või tajuja aktiivsuse astme järgi aistingu tuntavust (ärrituse olemasolu) märkivateks sihituteks verbideks (nt *kuulduma, kõlama*), aistingu tundmist väljendavateks sihilisteks verbideks (*kuulma*) ja tahtlikult aistides tajumist väljendavateks sihilisteks verbideks (*kuulama*). Sõltuvalt sellest, kas aisting põhineb otsesel kontaktil või mitte, eristuvad lähitajud – maitsmine, haistmine ja kompimine –, ning kaugtajud – nägemine ja kuulmine –, kusjuures viimased on funktsionaalselt kaugemale arenenud ja nendega seostub inimkeeles ka ulatuslikum sõnavara (Pajunen 2001: 319).

Liikumisverbidega seostuvad tajuverbid selle poolest, et aistinguid esitatakse keeles kindlasuunalistena: aistingut mõistetakse teatud energiavoona või ärritussignaali liikumisena tajuja ja tajutava vahel, nt *säält ma paistin Paide'esse, / säält ma helgin Helme'esse* (H II 50, 829 (109) < Äksi khk, Saadjärve v – Paul Sepp < Maret Koorits, 76 a (1894)) ja *sanad kuuluvad kuoje, / helgiväd eide vuode juure* (H II 40, 699 (13) < Jamburgi kreis, Simititsa asundus < Kuusalu khk, Kolga rand – Madis Odenberg < Els Migivor (1892)). Kui kuulmis- või haistmisaistingu puhul seostub see suund helilainete või õhumasside liikumisega, mida inimene on võimeline tõesti tajuma, siis valguslainete liikumist inimene tajuda ei suuda; nägemise puhul on liikumine fiktiivne (Huumo 2005: 13–14). Tajuverbid on liikumisverbidest selle poolest spetsiifilisemad, et nad (v.a kogetavapõhised tajuobjektist lähtuvad verbid) eeldavad subjektina elusolendit – nad on seotud kõrgema astmega *olemise suure ahela* mudelis (vt nt Krikmann 2003: 63–64 jj). Ka pole selle valdkonna hierarhiline struktuur nii mitmetasandiline ja mitmes alavaldkonnas puudub paljudes keeltes isegi põhitasandi mõiste. Eesti keeles on eri tajuprotsesse hõlmavad ülemmõisted *tajuma* ja *aistima* soome keelest laenatud teadusterminid, mida üldkeeles on hakatud kasutama alles viimasel ajal.⁵ Ka spetsiifilisem tasand on keeles esindatud üsna piiratud ja ühekülgsest. Seega võiks taju pidada valdkonnaks, mille puhul on paralleelverbe suhteliselt raske leida. Ometi näitab analüüsimaterjal vastupidist: kaugtajusid kirjeldatakse parallelismirühmades üsna sageli, olgugi et kasutatud verbide valik pole kaugeltki nii suur kui liikumise valdkonnas, teatud kindlate teemadega seoses tuleb ette ka lähiaistinguid märkivaid verbe.

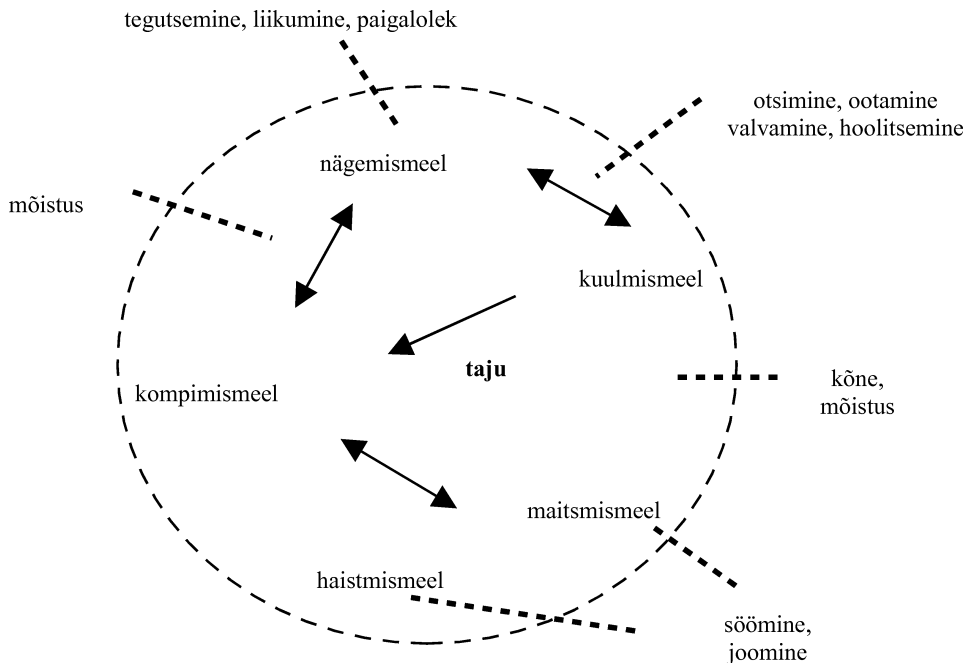
Kui sageli kasutatakse paralleelsõnadena eri alavaldkondadesse kuuluvaid tajuverbe, siis suhteliselt selgelt seisavad eraldi kogejapõhised ja kogetavapõhised tajuverbid. Erandiks on verbi *aimama* murreteski levinud tähendus 'paistma', nt *paharäti paigad paistsid, / õela arjad aimasid* (H II 35, 552 (342))

< Pöide khk, Kahtla v, Kahtla k – Johann Keerig & Jakob Ilves < Reet Mahlamets, 72 a (1892)), ning päikese ja kuu paistmist kirjeldavad värsid, kus kasutatakse koos paistmis- ja vaatamisverbe, nt *päiv paisti pääle paajateh*, / *kuu kaie kõnelteh* (H I 10, 539 (16) < Setu, Pankjavitsa v – Karl Fluss < noorik Paatsi (1898)) ja *juo päivä pilusse paistab*, / *kuu valatab kuusigusta* (H II 40, 684 (16) < Jamburgi kreis, Simititsa asundus < Kuusalu khk, Kolgarand – Madis Odenberg < Els Migivor (1892)). See on tõenäoliselt tingitud inimese kahetisest suhtumisest taevakehadesse: kui kogetavapõhiste tajuverbide subjekt ei pea olema inimlike või vähemalt loomsete omadustega nagu kogejapõhistel tajuverbidel, siis taevakehad võivad ka tänapäeva kujundlikumas keelekasutuses olla nii personifitseeritud kui mitte.

Aktiivsuse suhtelisust tajuprotsessis näitab, et üks verb (*silmama*) võib tavakeeles tähistada nii aktiivset kui ka passiivset tajuprotsessi. Konteksti põhjal ei saagi aktiivse ja passiivse tajumise vahel selget vahet teha, sest millegi nägemine ja/või kuulmine juba eeldabki selle vaatamist ja/või kuulmist. Nii kirjeldataksegi regilaulus paljudel juhtudel pigem kogejapõhist tajumist silmade ja/või kõrvadega, mitte niivõrd nägemist, vaatamist, kuulmist ja kuulmist eraldi. Vaid mõnel juhul võib otsustada, et eri verbidega kirjeldatud tegevus on pigem aktiivne, nt *tuaga näädu me näeme*, / *tuaga kuasa me kaeme* (H II 4, 559 (26) < Kodavere khk, Alatskivi v – Mihkel Koik & Johannes Härms < Kadri Kriit (1887)), või pigem passiivne, nt *os mullõ naist nättä' saanu*, / *kabukõist kaia' saanu* (H II 32, 97 (84) < Hargla khk, Mõniste v – Jaan Pähn (1889)).

Taju olemuse, parallelismis kasutatud tajuverbide aktuaalse tähenduse määravad tajutava, mitte tajuja omadused, aga see võib jääda ka lahtiseks – sel juhul kirjeldatakse tajumist üldiselt. Eri meelte ühinemist või segunemist esineb nii keelekasutuses kui ka neuroloogilise häirena – sünesteesia.⁶ Sageli on nägemis- ja kuulumistaju konteksti põhjal eristamatud ja seega on regilauludes üheks põhikategooriaks nn kaugtajuverbid. Eri kasutusjuhtudel võib tegemist olla kas selle kategooria tsentriga, kus eri tajud on täiesti võrdsed, või äärealaga, kus domineerib kas nägemine või kuulmine. Maas kasvavat saab pigem näha kui kuulda, nt *nägünessa kuulunessa*, / *mis sääl maana kasvanessä* (H II 71, 547 (48) < Rõuge khk, Nursi v – Hindrik Uuk < Anna Marana, 80 a (1903)) ja *kon näk'k nõrga kõo*, / *säält tõi vipe viha*, / *kon kuul't kuiva kuuse*, / *säält tõi elle puu* (H II 24, 499 (297) < Karula khk, Vana-Antsla v – Peeter Einer & Jaan Einer < Mari Hiir, 60 a (1887–1889)), inimeste kohtamisest räägitakse pigem kui nende nägemisest või vaatamas käimisest, nt *es saa kuul ime kuulda*, / *ajastajal isõ näta* (H II 5, 397 (47) < Sangaste khk – Joosep Hurt < Mari Kirschbaum (Jukatsi Mari), u 35 a (1877)). Nägemis- ja kuulumismeele abil tajumine võib olla ka

võrdselt eksplitsiitne, nt öeldakse *kea üks sedä inne nännü*, / *inne nännü muste kuulnu* (H, Jagomann, 14 (5) < Räpina khk, Kõnnu k – Jakob Jagomann < Okse Tanilowitz, 52 a (1877)), rukkivarast võidi nii näha kui kuulda: *joba nägi rehepap´p*, / *joba kuul´d kubijas* (H II 36, 31 (40) < Urvaste khk, Vana-Antsla v – Gustav Seen < Jakob Kollin, 76 a (1893)). Nägemise ülekaal terviktähenduses tuleneb ehk nägemise primaarsusest teiste tajude seas ja esmasest nimetamisest mitme meele üheaegse taju korral.⁷ Nii võidakse ka heli “vaadata”: *kaelegi katsipäidi*, / *kulleskõli kolmipäidi* – / *meä siin helü heidünesi* (H, Jagomann, 4 (1) < Räpina khk, Kõnnu k – Jakob Jagomann < Okse Tanilowitz, 52 a (1877)). Eri tajuliikidele ühise üldmõiste “tajuma” puudumine ei takista niisiis üldisemate kategooriatega opereerimist, sest nende väljendamiseks on võimalik kasutada disjunktiivseid sõnapaare. Ka läänemeresoome keelte ajaloo saab põhiliste tajuverbide vallas jälgida mitmesuguseid tähendusmuutusi ja sõnavara vahetumist, nt enamikus eesti murretes on *katsuma* liikunud nägemismeele alalt kompimismeele alale (‘katsuma’ < ‘käega vaatama’). Küsitavad on juhud, kui nt Lõuna-Eesti lauludes on kasutatud verbi *katsuma* tähenduses ‘vaatama’ – kas siin on tegemist kahe meele aistingute ühendamise või arhaismiga? Regilaulude pikk traditsioon kallutab küll otsustama pigem viimase järelduse kasuks, kuid eri meel-

Joonis 2.

te piiride ähmasusele viitab ka keeleajalooline ühe sõna kandumine teise tähendusvaldkonda. Eri meelte verbe kasutatakse parallelismis ka mitmesuguste naha- ja füsioloogiliste ärrituste nimetamisel, nt *es näe nälgä, es kuule kurja* (H II 30, 631 (4) < Rõngu khk – Peeter Grünfeldt (1888)) ja *küll siis mekib meeste vööda, / maitseb pannalta magusa* (H I 13, 201 (27) < Koeru khk – Villem Viitmann (1888)).

Nagu liikuminegi, on tajumine vahend mingite tegevuste sooritamisel: otsimine, ootamine, valvamine⁸ ja hoolitsemine seostub samuti pigem (kaug)tajumisega üldiselt kui eraldi nägemise ja kuulmisega:⁹ *me tulim' oma otsima, / oma kulda kuulama, / valgetpead vaatama* (H II 2, 208 (314) < Karuse khk, Matsalu m, Petaaluse k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Ann Hecht, 42 a (1889)), *keda meile ammu oodet, / ammu oodet, ammu vaadet* (H II 50, 823 (103) < Äksi khk, Saadjärve v – Paul Sepp < Maret Koorits, 76 a (1894)), *tule minu külla hoidijaksi, / kuldakee kuulajaksi, / vaskikee vaatajaksi* (H I 1, 63 (5) < Kadrina khk – Kaarel Kleinmann (1888)) ja *tal põle kullal kuulajada, / hellal eesta seisijada* (H II 27, 483/4 (13) < Palamuse khk, Luua v – Mart Uus (1888)). Tajumise mõisteliselt külgnevate valdkondadega seotud palju mitmekülgsemalt kui liikumine, *vaatama* ja selle mõned sünonüümid osutusid regilauludes äärmiselt polüseemilisteks ning laiendused on tekkinud just füüsilise tegevuse valdkondadesse, mitte ainult kognitiivsetesse, nagu see on kulgenud indoeuroopa keeltes. Peamiste valdkondadena võib välja tuua:

- paigaloleku või jõudeoleku,¹⁰ nt *kus on vare, seal vaatab, / kus on kivi, seal kükitab* (H II 17, 582 (38) < Varbla khk – M. Karotom (1888)), *onutelleb koidukeni, / vahib päivavalge'eni* (H II 3, 630 (219) < Lüganuse khk, Uuemõisa k – Hindrik Prants < Juula Kaabur (1890)) ja *sis panõ ma saja saismahe / kaasigõ' panõ kaemahe* (H II 4, 220 (92) < Setu, Lobotka v, Treski k – Joosep Hurt < Hemmo, Ivani naine (1886)),
- liikumise, nt *panni sõrmed sõudemaie, / käsivarred uatama* (H II 6, 564 (168) < Muhu khk – Gustav Seen < Kadri Veerendel, 78 a (1890)) ja *ku tulõ vasta torõhõhe, / kaes vasta kammõlikku* (H II 4, 390 (163) < Setu, Vilo v, Ugareva k – Joosep Hurt < Kriisa Kati (1886))
- ning millegi tegemise või valmistamise, nt *see tahab pithed sõtkumista, / käevarre vaatamista* (H II 19, 894 (4) < Audru khk (1889)) ja *kirju suka kiskujada, / valge suka vaatajada* (H II 2, 223 (330) < Karuse khk, Metsküla k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Ann Masler, 79 a (1889)).

Mõtlemise ja mõistusega on regilaulus seosed nägemisel ja tundmisel (verb *tundma* esinebki analüüsimateerjalis peamiselt kognitiivse protsessi tähenduses, nt *küll mina tunnen tuimad neiud / ja nään ninakad neiud* (H II 9, 285 (21) < Haljala khk, Kavastu v – Julius Aleksander Rehberg < Anu Tamberg

(1890)), ning kuulmisel (*mõtsah ol' l ics pal'lo mõistjid, / kunnuh pal'lo kollõjid* (H II 4, 230 (97) < Setu, Lobotka v, Treski k – Joosep Hurt < Hemmo, Ivani naine (1886)). Viimane näide viitab saadud info edasisele käsitlemisele kuulaja teadvuses ning ühendab mõisteliselt külgnevad valdkonnad, ent *mõistma* võis varem olla ka tajuvaldkonna ülemmõiste tähistajaks: Heinrich Stahl annab sõnale *moistma* tähenduseks 'empfinden' – 'tundma, aistima' (Kikas 2002: 89).

Kõneakt

Kõnevõime on inimesele ainuomane, kuid kõne üks poolus – hääle tekitamine – on ühine kogu muu maailmaga. Inimlikku suhtlemist kandev kõne erineb seega kvalitatiivselt muudest hääle tegemise viisidest ja mitteinimlike subjektide häälitustele viitavate verbide kasutamisega inimkõne tähenduses kaasneb peaaegu alati teatud pejoratiivne konnotatsioon, nii eristuv rääkimisviisi tähendus (vastandlikult liikumis- ja vaatamisviisi tähendusele) parallelismis enamasti ei neutraliseeru. Nt söimamise tähenduses kasutatud häälitsemisverbidele *haukuma, karjuma, katsatama, lõksuma, lõrisema, paukuma, pirisema, vilistama* jm on iseloomulik valju või ebameeldiva hääle tähendus: *annab süüa ja haugutab, / lõikab leiba ja lõriseb* (H II 56, 378 (53) < Maarja-Magdaleena khk, Kudina v, Kassemäe k – Jaan Tammemägi < Ann Selgis, 60 a (1895)) ja *paugub kui pagan tuassa, / kõrgib kui kõre kadakas* (H I 1, 85 (28) < Kadrina khk – Kaarel Kleinmann (1888)). Küll kasutatakse laulmis- ja kõnelemisverbe sageli võrdsetena, sõna *laulma* võidakse kasutada ka siis, kui teate meloodiline esitamine tundub ebatõenäoline: *võts ta laulda lastelegi, / võts ta poistele kõnelda: / minge, latse, laske värä* (H II 23, 548 (26) < Karksi khk, Polli v – Margus Kõeva < Kadri Sarv, 67 a (1890)).

Käsitlemises regilaulude kõneaktiverbe eraldi vastavalt sellele, kas nendega väljendatava tegevuse eesmärk on info edastamine (kõneldes või lauldes) üldiselt või kaasneb sellega mingi spetsiifilisem eesmärk (info saamine – küsimisverbid; hinnangu andmine – kiitmis- ja laimamisverbid; tänamine, kurtmine, valetamine, kiitmine vms). Eriti konkreetset eesmärki, mille mõju avaldub otseselt füüsilises maailmas, kannavad metalingvistilisi tegusid leksikaliseerivad verbid (nimetamis-, õpetamis-, palumis-, käskimis-, kutsumis- ja keelamisverbid). Kõneakti liigi määravad parallelismis kirjeldatud situatsiooni omadused ning see väljendab otseselt vestluskaaslaste (või kõneleja ja kõnealuse) suhteid. Ka eri funktsiooniga kõneaktidele on iseloomulik negatiivse ja positiivse konnotatsiooni eristumine – see on seotud inimeste suhtlemise üldiste seaduspäradega. Hinnang on seotud kuulaja suhtumisega kõne-

lejasse ja tema öeldavasse või vastupidi – kõneleja suhtumisega kuulajasse. Üldise tähendusega kõneaktiverbid jäävad hinnanguliselt neutraalsele alale.

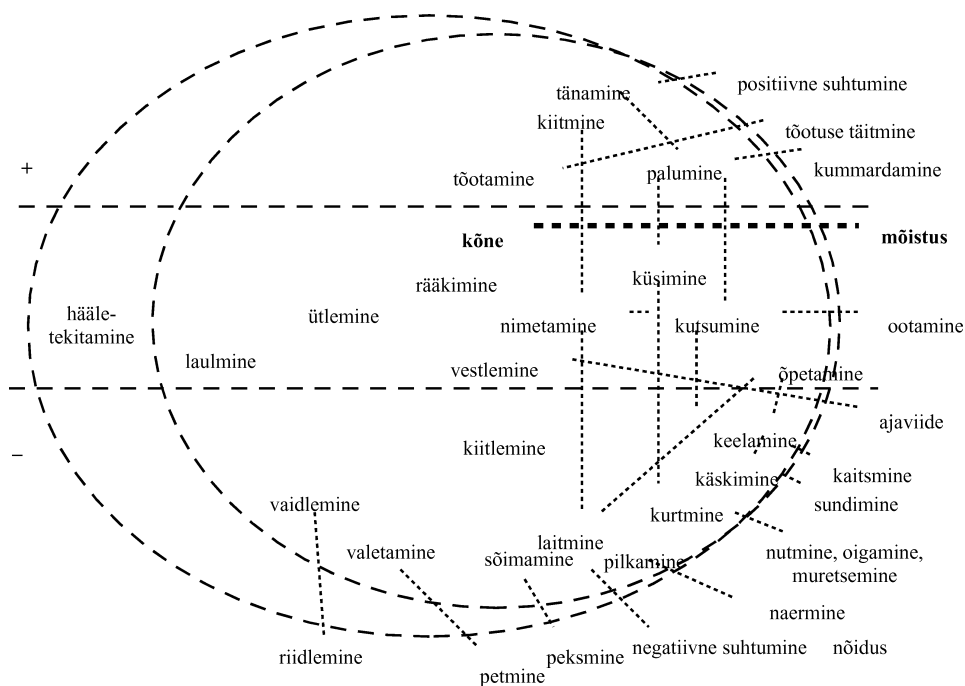
Peamised neutraalsed kõneaktid on ütlemine ja rääkimine, kusjuures need ei ole kaks vastandlikku poolust, nagu on liikumise deiktilised suunad, samas ei moodusta nad ka liitmõistet, nagu seda teevad nägemine ja kuulmine – küsimus on vaid tähendusnüansis, teate kestuses, mis on väga suhteline. Kindlat funktsiooni kandvate kõneaktide tähenduses kinnistunud sõnavara ei kasutata enamasti üldisemas, piiritlemata funktsiooniga kõneaktide tähenduses; erandlikult pole küsimusega tegemist järgmises näites: *külaneidised küsisid, / egaüks sii üteliikku: / oleks see minu omada* (H II 35, 502 (307) < Põide khk, Kõiguste v, Ruhve k – Johann Keerig & Jakob Ilves < Liisu Sepp, 70 a (1892)). Küll võib eri alavaldkondade sõnavara esineda teiste alavaldkondade kirjeldamisel, funktsiooni poolest spetsiifilisi kõneakte nimetatatakse vahel üldise tähendusega verbidega. Nt kurtmise tähenduses kasutatud neutraalsed kõnelemisverbid esinevad enamasti koos diferentseeriva objektiga *oht* 'häda': *üüs saase mulle ohto üteldä, / päävast kahjo kaavada* (H, Jagomann, 278 (13) < Räpina khk, Kõnnu k – Jakob Jagomann < Okse Tanilowitz, 53 a (1877)), aga ka ilma: *ma lähan eidel kaebamaie, / ödödele üttemaie* (H II 41, 687 (74) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik (kogutud 1884, saadetud 1889) ja *kured jäävad kurtamaie, / jutad juttu ajamaie* (H II 11, 649 (4) < Väike-Maarja khk, Porkuni v – Karel Heinrich Roost < Jakob Kruudap (1889)). Erinevad alavaldkonnad võivad seguneda juba keeleüleselt, nt nimetamisverbe võib eristada sõimamis- või kiitmisverbidest seotud laiendite abil (*nimetama millekski / kellekski*), vastav jaotus on võimalik ka paralleelverbide puhul, olgugi et suhtlussituatsioonis sageli olulist erinevust ei ole. Analüüsimateerjalis leidub paar juhust, kus verbi sõimama kasutatakse just positiivse nimetamise tähenduses: *hüüab hella herne'eksi, / kutsub kulla kudrusseksi, / nimetab nisuteraksi, / sõimab saia-taigenaksi* (H II 27, 534 (1) < Palamuse khk, Luua v – Emilie Uus (1889)). Siingi võib küsida, milline kaal on selle sõnavaliku juures (ja selle vastuvõtmisel) negatiivse ja positiivse otsesel kontrastil. Tajuvaldkonnale omast eri alavaldkondade tihedat põimumist esineb siiski vähe, peamiselt üpris lähedase tähendusega sõimamise, laitmise ja pilkamise puhul. Hääletekitamist kui üldmõistet väljendavad *häälitsema* ja *häält tegema*, nt *ei nied kündijad kõnõla, / äestajad teinud ealta* (H II 41, 664 (64) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik (kogutud 1884, saadetud 1889)) ja *mina kündijalt küsiksini, / äästajalt äälitseksin* (H II 13, 519 (26) < Peetri khk – Fr. Russi (1889)).

Muudest valdkondadest pärit kõnelemise tähenduses kasutatud verbid võib jagada kaheks: kausatiivsed liikumisverbid ja kognitiivse valdkonna

verbid, mis seostuvad otseselt kõnelemise kui samuti kognitiivse, mõtlemisel põhineva toiminguga. Ühel juhul mainitakse kõnelemisorganite liikumist, nt *pal'lo putva pordo keele'*, / *liia' lõvva' liigutasõ'* (H II 4, 365 (152) < Setu, Vilo v, Ugareva k – Joosep Hurt < Kriisa Kati (1886)), teistel juhtudel aga on liikuvaks objektiks just kõnelemisel vahetatav informatsioon – sõnad, jutt või teated ehk teadmised:¹¹ *vii iks sa sõna mu velele*, / *anna sõna armalel* (H I 10, 497 (1) < Vastseliina khk – Karl Fluss (1896)), *sis paaajat naane paku päält*, / *hiidi sõna hirre päält* (H I 10, 504 (3) < Vastseliina khk – Karl Fluss (1896)), *muu iks aie muuda juttu*, / *Toomas iks tõugas toda juttu* (H I 10, 501 (3) < Vastseliina khk – Karl Fluss (1896)), *ei es kündaja kõnele*, / *äestaja es anna tieda* (H II 6, 557 (167) jm < Muhu khk – Gustav Seen < Kadri Veerendel, 78 a (1890)) ja *vie minu viie vennä tiedä*, / *kanna kahe ue tiedä* (H II 40, 703 (23) < Jamburgi kreis, Simititsa asundus < Kuu-salu khk, Kolga rand – Madis Odenberg < Els Migivor (1892)). Verbi *veeretama* on regilauludes kasutatud palju rohkem objektita kui objektiga (*viisi veeretama*). Ferdinand Johann Wiedemann (1973 [1869]) nimetab ühe tähendusena *veeretama* puhul 'vorbringen, erzählen, dichten, singen', analüüsimaterjalis on *veeretama* kasutus oluliselt levinum laulmise kui teiste kõneaktide puhul, nt *et see laula laisa näiu*, / *laisa virve veeritage* (H III 11, 470 (2) < Kanepi khk., Vana-Piigaste v – Johan Väggi (1888)), kuid üksikutel juhtudel esineb teda mitmes eri kõnevaldkonnas. Võrdluseks, ka nt *laksutama* on kausatiivne verb, analüüsimaterjalis esineb fraasis *laulu laksutama* (nt H II 30, 676 (1) < Rõngu khk, Aakre v – Peeter Grünfeldt (1888)), ööbiku häälitsemise kohta kasutatakse seda aga valdavalt ilma objektita.

Mõtlemisverbide kasutamisel koos kõnelemisverbidega võib kummagi verbi tähendus jääda aktuaalseks, ent verbid on siiski vabalt vahetatavad, sest need valdkonnad on niivõrd tihedalt seotud: *isi ikki üttelesid*, / *üttelesid, mõttelesid*: / *oles see peigu minule* (H, Kolga-Jaani III, 212 (198) < Kolga-Jaani khk, Kiriku v – J. Bergmann < Ann Kaur, s 1824 (1878)) ja *üeldie, üteldie*, / *möeldie, mõteldie*: / *see'p ju kulub koodilegi* (H II 43, 629 (17) < Laiuse khk, Laiuse v – M. Korts < Mart Kreos, müürsepp, u 50 a (1887)). Verbi *mõistutama* võib ehk tõlgendada siinkohal 'mõistetavaks tegema': *uni iks keelile kõnõli*, / *uni meelile mõistudi* (H II 4, 414 (175) < Setu, Vilo v, Ugareva k – Joosep Hurt < Kriisa Kati (1886)). Mõistusega võib seostada ka Kirde-Eesti verbi *muisatlema*:¹² *eite auasta kõneli*, / *alta mulla muisatelli* (H II 3, 631 (220) < Lüganuse khk, Uuemõisa k – Hindrek Prants < Juula Kaabur (1890)).

Ka kõnelemise valdkonna paralleelverbid osutavad seostele teiste valdkondadega, mis on määratud kas siis sama või sarnase funktsiooni kaudu või füsioloogilise seostuvuse, aga ka põhjuse-tagajärjesuhetega. Nt verbi

Joonis 3.

naerma kasutamisel koos kõneaktiverbidega kaasneb pilkamise tähendus – naermine on vastavat laadi kõneaktiga kaasnev füsioloogiline reaktsioon (sii aga *naerus naerab* *mind*, / *sii aga pilges pilkab* *mind*, / *sõimab sõnnikualune* – H II 4, 572 (50) < Kodavere khk, Alatskivi v – Mihkel Koik & Johannes Härms < Kadri Kriit (1887)). Üks sagedasimaid palumise (eriti just mingi teo palumise) tähenduses kasutatud verbe *kummardama* viitab vastava kõneaktiga seostuvalle füüsilisele liikumisele ja rõhutab palve intensiivsust, nagu ka verbiühend *kaela hakkama*: *poisid paluksid põlvõliste*, / *kummarduksid* *kummuliste* (H II 41, 604 (12) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik (kogutud 1884, saadetud 1889)) ja *kui tuleb ämma pallelema*, / *nao kaala nakkamaie* (H II 50, 810 (89) < Äksi khk, Saadjärve v – Paul Sepp < (?) Maret Koorits, 76 a (1894)). Kutsumisvärssides osutatakse vastavale psüühilisele seisundile, kutsutava ootamisele või igatsemisele: *põle teiti siia oodatudki*, / *siia paika palutudki* (H II 41, 660 (61) < Tõstamaa khk, Kihnu v – Juhan Korits < Madli Vesik (kogutud 1884, saadetud 1889)) ja *keä tull üks kodo kutsumaie*, / *tulli tarre tahtemaie* (H I 10, 516 (4) < Vastseliina khk – Karl Fluss (1898)). Funktsioonisarnasus on näiteks halvustamis- ja nõidumisverbidel (*manama*, *kaetama/kahjatsema*, *ajuma*,¹³ *imetsema/imetlema*¹⁴), nt *rahvas hakkab aoma*, / *inimesed imetlema*, / *et olen palju paha*

teinud (H II 40, 942 (30) < Risti khk – Jaan Truusmann (1893)) ja *teed ei või sind teotada, / kajod sinda kahjotseda* (H II 47, 168 (59) < Vigala khk – G. Soo < Madli Tuhina, 73 a (1894)). Iseloomulik on teatud liiki kõneakti seostumine just konkreetse mitteverbaalse valdkonnaga. Üldise funktsiooniga kõnelemine on enim paralleelne mõtlemisega, sest inimkõne eeldabki mõtlemisprotsessi; nt verbi *arvama* on võimalik kasutada tähendustes ‘mingit arvamust, hinnangut omama’ ja ‘mingit arvamust, hinnangut väljendama’: *ära küll laidet laulemine, / ära kõneld kõndimine, / arvat¹⁵ jala astumine* (H, Põlva 3, 3 (1) < Põlva khk, Väimela v – Peeter Väiso < Sohvi Väiso (1877)).

Kõigi kolme käsitletud valdkonna vahel leidub ka kokkupuutepunkte. Iseloomulik on liikumise kui fundamentaalse mõiste keskne asend: liikumine on hõlpsasti tajutav ja ka kirjeldatav, nii võib tajuärritust mõista tajuja poole “liikuvana”. Kõne kui tajumist eeldav substants on seega samuti “liikuv objekt”. Taju on niisiis füüsilise maailma, sh liikumise ühenduslii kõnelemisega – kõigis kolmes valdkonnas on analüüsimaterjalis kasutatud onomatopoeetilist verbi *helkima*, mille tähendus hõlmab sünesteesiaprintsiibil nii auditiivse kui ka visuaalse valdkonna; liikuv ese on tajutav visuaalselt, kõnelemine auditiivselt, nii et kui keegi või miski helgib, siis võib ta olenevalt kontekstist kas liikuda, nt *miks ei tulled mulle naised, / eigä helkind helmi-kaulad* (H II 1, 64 (75) < Vaivara khk, Puhkova k – Mihkel Ostrov & Oskar Kallas < Kuppari Ann Kontsa, 60 a (1888)), paigal seistes nähtav olla, nt *paistab pärga pealaelta, / helgib sõrmus sõrmestagi* (H II 13, 15 (7) < Koeuru khk, Väinjärve v – Villem Viitmann (1888)), kuuldavaid helisid põhjustada, nt *kohe mu hääli kuulunessa, / hele hääli helkinessa* (H II 50, 804 (84) < Äksi khk, Saadjärve v – Paul Sepp < (?) Maret Koorits, 76 a (1894)), või informatiivselt (meloodiliselt) häälitseada, nt *mina kukun kulletagi, / helgin hõbehelmitagi / laulan laiata rahata* (H I 1, 74 (40) < Kadrina khk – Kaarel Kleinmann (1888)). Kolme valdkonda ühendavaks üldkateegoriaks võib pida da ka lõbutsemist või ajaviitmist, liikumise ja kõneaktide puhul on see aktiivne (nt tantsimine ja laulmine), taju puhul passiivne (vahtimine kui ajaraiskamine).

Kokkuvõtteks

Regilaulu kui sekundaarkeele kategooriad on küll teatud määral teistsuguste piiridega kui üldkeele omad, ent nende põhilised struktuurid pärinevad siiski üldkeelest. Võrreldes noomenitega kalduvad verbid, sõltuvalt nende eripärast, kergemini polüseemiale ja seetõttu on regilaulu verbikasutuses rohkem n-ö mitmeseoslikke sünonüüme kui noomenikasutuses (vrd Peegel

1997: 102–103). Eri mõistevaldkonnad ja neid tähistavad sõnad on põimunud erisuguste tähendusseoste kaudu.

Peamiseks erijooneks on see, et regilaulusünonüümia hõlmab ka teatud osa tavakeele kaudsematest tähendussuhetest, kuid regilaulupäraste tähendussuhete kujunemine põhineb keelekasutuse üldistel seaduspäradel. Ühes tähenduses kasutatud paralleelverbid on peaaegu alati omavahel hüponüümia-hüperonüümia- või kohüponüümiasuhetes ühe kitsama või laiema, ent siiski piiritletud valdkonna raames. Kui üldkeele täpsete sünonüümide puhul on oluline hulga ühiste semantiliste tunnuste olemasolu ja sünonüümid on üldjuhul mingi põhitasandi mõiste väikese tähenduserinevusega alamõisted, siis regilaulu sünonüümide puhul on enamasti tegemist põhitasandi mõistetega, mille ühine nimetaja kuulub ülatasandile ja sellele pole vahel isegi leksikaalset vastet. Ühte üldisemasse valdkonda kuuluvate vastandlike mõistete koosnimetamist tingib aga kindlasti ka kontrastiprintsiip: vastand-sõnaühendite konventsionaliseerumine on üks üldisema kategooria alamõistete paralleelsuse erijuht. Mitme alavaldkonna mõistete ühendamisel parallelismis tekivad n-ö liitkategoriad. Vähese keeles eristatud üldistus-tasandite arvuga valdkondades täidavad need osa mõistehierarhia leksikaliseerimata astmeid, näiteks taju puhul puudub eesti keeles ülatasandi(te) keeleline vaste, üldistus saavutatakse põhitasandi mõistete (nt nägemise ja kuulmise) koosnimetamisel. Samuti moodustuvad liitkategoriad siis, kui paralleelverbid tähistavad mingit spetsiifilist tegevust ja selle komponente (nt otsimistegevus sisaldab tüüpiliselt (ringi)käimist ja (ringi)vaatamist) – sel juhul kajastab liitkategorია mõiste sisestruktuuri, mis on samuti teatud laadi üldistus.

Teine regilaulude sõnavaliku mõjur hierarhiliste tähendussuhete kõrval on kõlaassotsiatsioon – seda tingib eeskätt alliteratsioon kui üks regilaulu põhilisi vormivõtteid –, kuid ka üldkeeles juhivad tähendusnihkeid mõistete sisu kõrval sõnade häälikulised omadused. Kolmandaks juhivad sõnavalikut süntagmaatilised tähendussuhted, mille aluseks on maailma nähtuste loomulik kokkukuuluvus, kuid mis põhinevad suuresti ka konventsioonil, taval mingeid sõnu koos kasutada – regilaulukeeles sõltuvad need tavad (veel suuremal määral sõnade häälikulisest sarnasusest kui tavakeeles. Kunstilise keele erijooneks võib olla ka sihilik loomupäraselt kokkukuulumatute nähtuste koosnimetamine, ent regilaulus ei esine seda peaaegu üldse. Analüüsimaterjalist ilmneb, et n-ö puhthäoline sõnakasutus on parallelismis võrdlemisi haruldane: nii juhusedõnu kui tuvastamatuid tähendusseoseid tuli enam kui kuue tuhande analüüsitud sõnakasutusjuhu seas ette vaid üksikuid.

Sajandeid muutumatuna püsinud või vähesel määral muutunud värsside tõttu tuleb regilaulusemantika uurimisel lähtuda suuresti keele varasemast

kui 19. sajandi lõpu arengujärgust ja arvestada ka eri ajastute tähenduskihtide põimumisega. Semantika seisukohalt seosetuid väljendeid võib ehk osalt põhjendada keele muutumise ja regilaulutraditsiooni hääbumisega laulude üleskirjutamise ajaks: kui laulikute mälus olevates värssides oli sõnu, mis olid nende teadmist mööda *niisama sanalasuks* või *niisama laulu pandud*,¹⁶ siis võis selline sisutu sõnakasutus olla nende arvates teatud regilaulukeele normiks ja nad võisid vahel luua ka improvisatsioonilisi värssse sellest põhimõttest lähtuvalt. Ent nagu öeldud, vähemalt Jakob Hurda rahvaluulekogu regilaulude seas pole selliseid näiteid kuigi palju.

Kui 18. ja veel 19. sajandil käsitleti regilaulukeelt üldiselt vigasena ja selle erivorme poeetilisest vabadusest tingitud rikkumistena, siis näiteks F. J. Wiedemann toetas nn vana-eesti keele teooriat ning leidis, et enamik rahvalaulukeele vormidest on seletatavad: rahvalaulikud kasutavad vana poeetilist keelt, mis teatud kahjustustega on sajandite vältel suust suhu edasi pärandatud (vt Peegel 2006: 20–21). Seda võib väita nii regilaulukeele morfoloogia kui semantika kohta. Loomulikult jääb regilaulu paralleelvärsside tõlgendamisel esmalt silma alliteratsioon ja lihtsaim seletus oleks, et vastavad paralleelsõnad on valitud värssi algriimi alusel. Siiski jääb sellest seletusest väheks. August Annist on märkinud, et *runovärsi ilukõlastamine on suhteliselt kerge, ta õige täitmine sisuliselt edasiviivate ja tabavate sõnadega aga küllalt raske* (Annist 1969: 194). Samamoodi võiks öelda, et regivärsi uurijale on ilukõla märkamine kerge, sõnavaliku semantilise motivatsiooni leidmine aga juba raskem. Normaaljuhul on regilaulu sõnavalik siiski allunud kindlatele, teadvustamata reeglitele nagu keelekasutus tervikuna, selle eripäraks on üldisema kirjeldamine üksikute kaudu, mis on folkloorilooime põhiprintsiip.

Kommentaariid

¹ Hüponüümia-hüperonüümiasuhted on hierarhilised, nii et hierarhias allpool asetsev liige (hüonüüm, alamõiste) pärib kõik hierarhias ülalpool oleva liikme (hüperonüümi, ülemõiste) omadused ja saab juurde mõne uue omaduse. Meronüümia-holonüümiasuhted põhinevad terviku jagatavusel (täenduslikeks) osadeks: osa nimetus on terviku suhtes meronüüm, terviku nimetus osa suhtes holonüüm. Sünonüümiasuhteks nimetatakse kahe keelendi võimalikult lähedast tähendust või denotatsioonilist identsust ning sellele vastandatakse antonüümiasuhet, mis on samas kohüponüümiasuhe rõhuasetusega mingitel vastandtunnustel. Kollokatsioonide all mõeldakse sõna tähendusest sõltuvaid tendentse esineda koos mingite teiste sõnadega.

² Deiktilised elemendid keeles seovad lausungi kõnehetke olukorraga. Deiktiliste liikumisverbidega väljendatakse liikumist kõneleja vaatepunkti suhtes, s.o liikumist kõneleja poole või temast eemale.

- ³ Üle Eesti, kuigi mitte nii sageli on kasutatud verbi *vajuma* tähenduses 'minema', harvem 'tulema': *ära pian mina minema, / valge hulgast vajumaie* (H II 16, 42 (38) < Kose khk, Ravila v, Nõmbra m – J. M. Sommer < Juhan Näru, 56 a (1887)). Harva väljendab *kalduma* regilaulus vertikaalsuunalist liikumist: *sinnä mul kaldu kulda-küpär, / sinna vaiu vaskiküpär* (H II 32, 16 (2) < Hargla khk, Mõniste v – Jaan Pähn (1888)).
- ⁴ Verbi *saama* algseks tähenduseks peetaksegi 'tulema, saabuma' (Häkkinen 2004: 1095).
- ⁵ Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus esineb küll väljend *taioman olema* tähendusega 'bei voller Besinnung sein, recht bei Troste sein', kuid Jakob Hurt on selle ära märkinud kui oletatava vea või ebatäpsuse. EKSSi põhjal on psühholoogias aistimise ja tajumise vahe see, et aistimine on esemete ja nähtuste üksikute omaduste vastuvõtmine teadvuses, tajumine tegelikkuse vahetu ja terviklik tunnetamine. Entsüklopeedias on nägemisega seotud aistingu definitsioon järgmine: *Nägemis a i s t i n g u l põhineb meelelise tunnetuse protsess – nägemis t a j u, mis sõltub nt. varasemaist kogemustest, emotsioonidest ja mõtlemisest* (EE 7: 15; minu sõrendus – K.L.). Üldkeeles on sõnad *aistima* ja *tajuma* sünonüümid.
- ⁶ Sünesteesia korral tajubki inimene aistinguid ühel ajal mitme meele piirkonnas, ühe meele kaudu saadud erutus levib mingi teise närvikeskuse alale (nn värviline kuulmine jm). Samuti nimetatakse sünesteesiaks (poetilist) keelekasutust, mille puhul ühendatakse eri meelte aistinguid märkivad sõnad. Enamasti viitab adjektiiv ühele meelele ja selle põhisõna teisele (*tume hääl, magus lõhn* jm), aga eri meelele võivad viidata ka verb ja subjekt (*päike kõliseb taevas* – Marie Under) – vastavaid väljendeid nimetatakse sünesteetilisteks metafoorideks (EE 9: 92).
- ⁷ Åke Vibergi uurimustele toetudes märgib Huumo (2005: 13), et kui mingit objekti tajutakse mitme meelega, on neutraalseim vahend tajutava väljendamiseks nägemisverb, kui aga kasutatakse mingile teisele tajuliigile osutavat verbi, tähendab see, et objekti ei ole nähtud.
- ⁸ Sõna *vaatama* on kujunenud *ta*-sufiksi liitmisel sõnale *valvama*, vahevormideks on karjala *valvattoa* ning eesti kirde ja mulgi murdes tuntud *valatama* (Kettunen 1962: 117). *Kaema* seostub etümoloogiliselt sõnaga *kaitisma*, vrd karjala ja vepsa *kaita* 'kaitsta, valvata' (Häkkinen 2004: 322).
- ⁹ Maailma keeltes universaalsed metafoorsed nägemisverbide kasutused ootamise, valvamise ja hoolitsemise tähenduses toob ära ka Verena Haser (2003: 177–178).
- ¹⁰ Verbile *vahtima* annab sarnase tähenduse ka EKSS: 'kõnek. aega kasutult, tegevusetult mööda saatma'.
- ¹¹ Vrd Ilona Trageli (2000) analüüsiga verbi *andma* kasutusest verbaalse suhtluse valdkonnas.
- ¹² Vrd vadja *muisatõlla* 'meenutada', teisalt assotsieerub sellega onomatopoeetiline verb *muisutama*.
- ¹³ Sõna *ajuma* tähendus on olnud laiem, EMSi põhjal: 1. 'kiruma, sõimama; taga rääkima, laimama', 2. 'ära nõiduma, sõnuma, kaetama'.
- ¹⁴ Tähenduses '(imestamisega) kaetama' (EMS).
- ¹⁵ Tähenduses: 'arvati halvaks'.
- ¹⁶ Gustav Vilbaste kirjeldab, kuidas ta regilaulukogumise käigus on laulikutele arusaamatutele sõnadele seletusi küsinud: *Enamiste seletati niisugused sõnad ära,*

mis ma ka üles tähendasin, kuid tuli ka ette, et laulja muud seletust sõna kohta ei teadnud anda, kui "sie on niisama sana lasuks", "niisama laulu pandud", "on üks väärisõna" või lihtsalt: ei ma tea (EÜS VIII, 2346 < Kuusalu khk – Gustav Vilberg (= Vilbaste) (1912)).

Arhiiviallikad

H = Jakob Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906

Kirjandus

Annist, August 1969. *"Kalevala" kui kunstiteos*. Tallinn: Eesti Raamat.

EE 7 = *Eesti Entsüklopeedia* 7. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1994.

EE 9 = *Eesti Entsüklopeedia* 9. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1996.

Saareste, Andrus 1958–1979. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat = Dictionnaire analogique de la langue estonienne: Avec un index pourvu des traductions en français* I–IV & indeks. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3. Stockholm: Vaba Eesti.

EKSS = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* I–VII. Tallinn: Valgus & Eesti TA Eesti Keele Instituut & Eesti Keele Sihtasutus 1988–2005.

EMS = *Eesti murrete sõnaraamat* I–IV. Haak, Anu *et al.* (koost). Tallinn: Eesti Keele Instituut 1994–2006.

Haser, Verena 2003. *Metaphor in Semantic Change*. Barcelona, Antonio (toim). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 171–194.

Hurt, Jakob 1989 [1888]. Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. Hurt, Jakob. *Mida rahvamälestustest pidada: Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 45–56.

Huumo, Tuomas 2005. *Kognition kieli: Miten suomen kieli käsitteistää aistihavainnon. Sananjalka: Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 47. Turku: Suomen Kielen Seura, lk 7–42.

Häkkinen, Kaisa 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY sanakirjat. Helsinki: WSOY.

Pall, Valdek 1994. *Idamurde sõnastik*. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.

Jackendoff, Ray 2003. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Karlsson, Fred 2002. *Üldkeeleteadus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kettunen, Lauri 1962. *Eestin kielen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kikas, Kristel 2002. *Mida sisaldab Heinrich Stahl'i Vocabula?* Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Krikmann, Arvo 2003. Kaasaegse metafoorieooria panus parömioloogiasse. Krikmann, Arvo (toim). *Urimusi folkloori lühivormidest*. Reetor 1. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond & Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, lk 52–144.

Kuusi, Matti (toim) 1963. *Suomen kirjallisuus I: Kirjoittamaton kirjallisuus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava.

Labi, Kanni 2006. *Eesti regilaulude verbisemantika*. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (vt ka <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/dok/2006/b18425720/labikanni.pdf> – 12. jaanuar 2007).

Leino, Pentti 1993. *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Leino, Pentti 2002. *Mittoja, muotoja, merkityksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 868. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Metslang, Helle 1981. Eesti regilaulu värsiparallelismi lingvistilise uurimise lähtekohti. Talvet, Jüri *et al.* (toim). *Värsiõpetuse aktuaalseid probleeme ja soome-ugri värsitehnika küsimusi* = Актуальные проблемы стиховедения и вопросы финно-угорского стихосложения. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised = Ученые записки Тартуского государственного университета = Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 587: Studia metrica et poetica. Tartu, lk 50–80.

Pajunen, Anneli 2001. *Argumenttirakenne: Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Peegel, Juhan 1997. *Kuld on jäänud jälgedesse: Regivärsi keelest ja poetikast*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Peegel, Juhan 2006. *Eesti vanade rahvalaulude keel*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sutrop, Urmas 2002. *The Vocabulary of Sense Perception in Estonian: Structure and History*. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 8. Frankfurt am Main *et al.*: Lang.

Tedre, Ülo 1998. Rahvalaulud. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost & toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 548–564.

Tragel, Ilona 2000. Usage of the Verb Andma 'to Give' in the Domain of Verbal Communication. Ereht, Mati (toim). *Estonian: Typological studies IV*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised = Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14, lk 146–172.

Ungerer, Friedrich & Schmid, Hans-Jörg 1999. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. 4. tr. Learning about language. London & New York: Longman.

Viberg, Åke 2001. Verbs of Perception. Haspelmath, Martin *et al.* (toim). *Language Typology and Language Universals: An International Handbook = Sprachtypologie und sprachliche Universalien: Ein internationales Handbuch = La typologie des langues et les universaux linguistiques: Manuel international 2*. Berlin & New York: Walter der Gruyter.

Jüvä, Sullõv (= Iva, Sulev) 2002. *Võro-eesti synaraamat = Võru-eesti sõnaraamat*. Võro Instituudi toimõndusõq = Publications of Võro Institute 12. Tartu & Võro: Võro Instituut.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1869]. *Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch*. Tallinn: Valgus [faksiimiletrükk: St.Petersburg: Eggers, 1893].

Õim, Haldur 1990. Kognitiivse lähenemise võimalusi keeleteaduses. *Akadeemia* 9, lk 1818–1838.

Summary

The Verb Semantics of the Estonian Runo Songs

Kanni Labi

Key words: Estonian language, Estonian dialects, interrelations between linguistics and folkloristics, language history, runo song, semantics

This paper examines verbs used as parallel (synonymous) words in Estonian runo songs, the semantic structures which they reflect, and the possibilities of expressing special domains of action: motion, perception and speech acts. This is a research of Estonian semantics, based on the material which represents historical and poetic language, the age of which varies from the origin of runo songs about 2000 years ago, to the end of the 19th – beginning of the 20th century, when the analyzed songs were written down. This material gives several possibilities to research diachronic semantics of Estonian, language with not very long literary tradition. On the other hand, in the poetic language the mental semantic structures appear more directly than in the general language, while the poetic text is further structured itself. The key poetical features determining the semantics of runo song language are alliteration and parallelism. The main unit of parallelism is a group of verses, each organized by alliteration, expressing the same or a similar situation by using the same, synonymous or analogous words which are usually in the same positions. The repetition of one idea with different words and the semantic cohesion in parallel verses may produce a result in which words that are normally non-synonymous come to be used as synonymous parallel words. Such a phenomenon has been explained as the hazing of the common word meaning: instead of words with appropriate meaning parallel verses contain words chosen for their matching sounds. My analysis indicates that there are still almost always some semantic motivation in the use of verbs in parallelism.

The main units of the analysis – parallel verbs – may be defined as verbs that are used in parallel verses which describe a particular or similar action and are interchangeable with one other without impeding the meaning (although remaining connected with certain verses by virtue of alliteration and syllable structure). The main differences in the semantic structure of different action domains are those which arise due to the opposition between a human and a non-human element and the location of the language user in the environment described. In the case of motion, there is

no qualitative difference between the human and non-human. Thus most of the peculiarities in that domain arise due to the speaker's location in space: in parallelism the movements toward a deictic zero and away from it are differentiated as well as neutral motion. Motion may have a close connection to several (human) actions, thereby gaining an additional quality. Perception is a common ability among the humans and animals and here there are no qualitative differences. The nature of perception is determined by the qualities of the perceived object, and not the perceiver. But perception may also be described more generally. When there are no specific verbs for it, a superordinate concept is expressed by the subordinate verbs that are used in aggregate. The ability to speak is unique for humans, but one aspect of it – uttering sounds – humans share with the rest of the animal world. There is a qualitative difference between informative and non-informative sound and the speech acts can be divided into positive and negative. When a verb denoting a manner of speaking has a negative connotation, then the meaning of that manner will not be neutralized in parallelism as usually happens in the domains of motion and perception.

The semantic analysis of parallel verbs indicates that parallelism as a poetic feature reflects clearly the structures of different semantic domains and categories, and also some older layers of the word meanings. As the verbs are more polysemous than the nominal words, in runo songs different domains of action are interweaved by several sense relations. The categories of runo song language as a sublanguage have some different boundaries than these of the general language, but the main structures of it still derive from the general language. The synonyms in the general language are mostly subordinate concepts of a basic level concept with a small difference of meaning. The runo song synonyms are basic level concepts themselves, their common concept belongs to upper level. In the use of parallel verbs there emerge several generic categories with no lexical equivalent and compound categories which open the inner structures of the concepts: the generalization is achieved without the abstract vocabulary.

Besides the hierarchical relations of meaning, the selection of verbs into parallel verses is determined by the conventional relations between verbs and nouns as well as by sound associations, evoked by alliteration. Our language and thinking is structured by several associative networks – different semantic associations, polysemy nets, collocations, and also sound associations – such connections have been in the language and minds of our ancestors when they created and developed runo songs. The few cases when one can detect no semantic relationships between parallel verbs may be explained by changes in language and the weakening of the runo song tradition – as a rule, the choice of parallel words follows certain subliminal rules as the general use of language does.